

Journal of Islamic Education Research

Faculty of Literature and Humanities

Shahid Bahonar University of Kerman

Vol. 8, No. 1, Serial 13, 2019

Examination the Symptoms of Ashura in the Cliparts for children

Maryam Jalali, Department of Education , Shahid Beheshti University, Tehran, Iran. jalali_1388@yahoo.com

Abstract

One of the important issues that has entered the field of literary and artistic criticism in recent years is the topic of cultural semiotics. The relationship between cultural growth and symptoms is one of the most controversial issues that has entered the field of child and adolescent studies through technology. Considering the creation, promotion and transfer of Ashura culture among the younger generation in the era of technology and media, has produced numerous cliparts for the children and teenagers in Iran. The semantics of signs in lyrics and images of clip art can be analyzed and criticized. In this paper, we used a descriptive-analytical method to examine the outer and inner layers of the signs in the Ashura clip art in "Object Objectivity" and "Transmission". The purpose of this study is to determine the role of signs in the creation, transfer and continuation of Ashura culture by means of poetry and illustration in animated cliparts for children .The findings show that in most of the selected cliparts, the outer layers of the signs have direct messages, and the creators have put in place shared doctrines based on social religious culture with the poetry and the image for children. Among the main teachings of Ashura are a more martyrdom and a significant part of the signs associated with the oppression of the Prophet Muhammad's family. There are weaknesses in the inner layers of the signs, the most important of which is the limitation in the capacity to extract.

Keywords: Symptom, Children, Culture, Clipart, Ashura

مجله پژوهش های تعلیم و تربیت اسلامی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال هشتم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۸

بررسی آموزه های فرهنگ عاشورایی در نماهنگ های کودک و نوجوان از منظر نشانه شناسی

مریم جلالی

استادیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه شهید بهشتی تهران، تهران، ایران

چکیده

یکی از مباحث مهم که در سال های اخیر وارد حوزه نقد و بررسی آثار ادبی و هنری شده، مبحث نشانه شناسی فرهنگی است. ارتباط رشد فرهنگی با تنفیذ نشانه ها از مسائل قابل تأمل در دستاوردهایی است که از مسیر تکنولوژی وارد حوزه مطالعات کودک و نوجوان شده است. توجه به ایجاد، ترویج و انتقال فرهنگ عاشورایی در میان نسل جوان در عصر فناوری و رسانه، سبب تولید نماهنگ های متعدّد و ارزشمندی برای گروه کودک و نوجوان در کشور ایران شده که اشعار و تصاویر موجود در آن از منظر معناشناسی نشانه ها قابل تحلیل و نقد است. در این مقاله به روش توصیفی - تحلیلی تلاش شده است تا جنبه های بیرونی و درونی نشانه های دینی در نماهنگ های عاشورایی از زاویه «عینیت دارندگی» و «انتقال دهندگی» بررسی شود. هدف از این بررسی، تعیین نقش نشانه ها در ایجاد، انتقال و تداوم فرهنگ عاشورایی به کمک شعر و تصویر در نماهنگ های انیمیشنی به کودکان و نوجوانان بوده است. یافته ها نشان می دهد در اغلب نماهنگ های منتخب، جنبه های بیرونی نشانه های دینی پیام های مستقیمی دارند و سازندگان،

آموزه‌های مشترکی را بر مبنای فرهنگ دینی- اجتماعی به کمک شعر و تصویر در اختیار کودکان و نوجوانان قرار داده‌اند. از میان آموزه‌ها به شهادت‌طلبی بیشتر پرداخته شده و بخش فراوانی از نشانه‌ها در ارتباط با شرح ظلم و ستم به خاندان اهل بیت(ع) است. در بخش جنبه‌های درونی نشانه‌ها، ضعف‌هایی دیده می‌شود که مهم‌ترین آن، ایجاد محدودیت در ظرفیت خوانش است.

واژه‌های کلیدی: نشانه‌شناسی، آموزه دینی، نماهنگ، عاشورا، کودک و نوجوان.

۱- مقدمه

مؤلفه‌های موجود در هر جامعه با نشانه‌هایی مطرح می‌شود که مبین هویت، فرهنگ، زیبایی‌شناسی، آموزش و انتقال مفاهیم جاری در آن جامعه است. دانش نشانه‌شناسی از نیمه دوم قرن بیستم به حوزه‌های مختلف علوم راه پیدا کرده است. در عرصه پژوهش‌های گوناگون، این علم به بررسی ماهیت ارجاعی گزاره‌های متنوع و نسبت گزاره‌ها با حقیقت می‌پردازد. آنچه در این دانش مهم است، ارتباط نشانه‌ها با تولید معناست؛ زیرا ارتباط بشر با جهان اطراف خود از راه نشانه‌هایی صورت می‌گیرد که معنا، تفسیر و تأویل خاص خود را دارند.

در عصر حاضر، مصادیق مدرنیته با «اتوماتیک‌بودن، خودتغذیه‌گری، فراگیری و خودگردانی به زندگی بشر تحمیل شده» (Joshi، 2009: ۲۸۷) است و دال‌های جدید و مدلول‌های متنوعی را تحت عنوان فناوری به زندگی انسانی وارد کرده است؛ به همین دلیل است که هایدگر، تکنولوژی را صرفاً یک وسیله و ابزار نمی‌داند و نقش آن را معنادار می‌بیند (Heidegger، 1997: 10). رسانه‌ها و مشتقات آن، نوعی تکنولوژی ورود یافته به زندگی مدرن بشری‌اند که حاوی نشانه‌های فرهنگی بی‌شماری است. این رویکرد سبب شده که رادیو، تلویزیون و حتی آگهی‌های تجاری در مبحث نشانه‌شناسی جایی برای خود داشته باشند (آسابرگر، ۱۳۷۹: ۸۵). رسانه‌ها، مفاهیم متنوع و مختلفی را از طریق نشانه‌ها به مخاطبان انتقال می‌دهند. بررسی نشانه‌های فرهنگی ارائه شده در حوزه رسانه کمک می‌کند تا سیر تولید و تثبیت یک فرهنگ نمایان شود (Barker، ۲۰۰۴: ۴۱). نقش رسانه‌های صوتی- تصویری در انتقال فرهنگ دینی از طریق نشانه‌ها به مخاطبان، در کشور ایران قابل توجه است.

۱-۱- بیان مسئله

فرهنگ دینی یکی از مقولاتی است که در حوزه رسانه‌های صوتی- تصویری با کمک نشانه‌ها در نمادهای انیمیشنی به گروه کودک و نوجوان ارائه می‌شود. اگرچه در مواردی گمان بر این بوده‌است که دین، ویژگی‌های حیات مدرنیته را علی‌الظاهر ندارد؛ اما این مهم به راحتی توانسته حضور خود را با نشانه‌های جدید در عرصه ارتباطات اجتماعی و فرهنگی این مرز و بوم اثبات کند.

گروهی جایگاه رسانه در انتقال فرهنگ دینی به کودکان را در مرحله سوم زندگی آنان قرار داده‌اند (شاه‌آبادی و بیاتی، ۱۳۹۳: ۱۳۸)؛ اما واقعیت این است که رسانه‌های دیداری و شنیداری، همچون تلویزیون و نمادهای انیمیشنی در ایجاد و ترویج فرهنگ دینی، نشانه‌هایی را در الفاظ و تصویر با خود حمل می‌کنند که تأثیر فراوانی بر دریافت فرهنگی کودکان و نوجوانان دارد. این نوع رسانه‌ها به کمک نشانه‌ها مخاطب را به سوی فهمی معنادار از دین (که بنیان‌های آن شکل گرفته از تفکر جامعه است) هدایت و نوعی حظ و لذت از دریافت در کودکان و نوجوانان ایجاد می‌کنند.

نشانه‌های گفتاری و تصویری موجود در رسانه‌ها، نظام معنایی خاص خود را دارند و اغلب، متغیرهای آنها منطبق با نیازهای اجتماعی کودکان و نوجوانان ارائه می‌شود. گرتز معتقد است که میان فرهنگ و نظام معنایی برخاسته از نشانه‌ها رابطه وجود دارد تا جایی که شناخت هر یک وابسته به دیگری است (Geertz، ۱۹۸۳: 79)؛ بر این اساس می‌توان گفت نظام نشانه‌های فرهنگ عاشورایی در کشور ایران در قالب نمادهای به صورت کلام (شعر) و تصویر ارائه شده و از آنجا که «فرهنگ، مجموعه‌ای از سازوکار، برنامه‌ها، دستورالعمل‌ها و قواعد برای اداره رفتار است» (برسler، ۱۳۸۹: ۲۵۱)، این نمادهای از

ذهنیت فرهنگ اجتماعی کودکان و نوجوانان دور نیستند. بررسی این نشانه‌ها از جنبه درونی و بیرونی کمک می‌کند تا کیفیت ایجاد، تثبیت و تداوم این فرهنگ مقدس در میان نسل جوان نمایان شود.

۱-۲- ضرورت تحقیق

نشانه‌های دینی بر اساس سطوح مختلف و توانشی که دارند، هدایتگر اعمال فرهنگی اجتماع آینده، یعنی گروه کودکان و نوجوانان هستند. ارائه و انتقال آموزه‌های عاشورایی از اهداف مهم در ساخت نمادها و نمادها در این حوزه به شمار می‌آید. با توجه به اینکه نمادها و نمادها متعددی در این رابطه برای کودکان و نوجوانان ساخته شده و این تولیدات، گفتار (شعر) و تصویر دارند، تحقیق در محتوای شعر و تصویر نمادها، اطلاعات جامعی را از چگونگی ارائه آموزه‌های عاشورایی به این گروه در اختیار قرار می‌دهد و نتایج می‌تواند در ارتقای کیفیت اجرای این امر تأثیرگذار باشد.

۱-۳- پیشینه تحقیق

در ارتباط با بررسی اشعار و تصاویر انیمیشن‌ها در نمادها و نمادها که مستقیماً با موضوع عاشورا برای کودکان و نوجوانان ساخته شده، هنوز تحقیق علمی و دانشگاهی انجام نشده است. مقاله‌هایی وجود دارند که بخش‌های اندکی از آنها به موضوع نزدیک است. ابتدا به دو مقاله در حوزه نشانه‌شناسی اشاره می‌کنیم که پاراگراف‌هایی از آن به موضوع مورد بحث نزدیک است؛ «نشانه‌شناسی ادبی فرعون در قرآن کریم» (۱۳۹۵) که در نشریه علمی-پژوهشی پژوهش‌های ادبی قرآنی به چاپ رسیده است. این پژوهش بر اساس نظریه نشانه‌شناسی شخصیت فیلیپ هامون انجام شده است. شخصیت فرعون در

قرآن کریم با رویکرد نشانه‌شناسی و از حیث دال و مدلول، مورد مطالعه قرار گرفته و نویسنده اثبات کرده‌است که اسم، القاب و اوصاف شخصیت فرعون با کارکرد داستانی همگون است. در ارتباط با وضعیت انتقال دین به کمک رسانه به مخاطبان کودک و نوجوان نیز، مقاله‌های «نقش برنامه دینی و غیردینی تلویزیون در افزایش یا کاهش دینداری» از اعظم راوداد در نشریه تحقیقات فرهنگی و مقاله «رسانه‌های جمعی و تولیدات دینی برای کودکان با ارائه رویکردی ارتباطی - فرهنگی» به قلم ناصر باهنر در نشریه تحقیقات فرهنگی به چاپ رسیده‌است. بخش‌هایی مفیدی از این مقاله‌ها در متن حاضر استفاده شده که در فهرست منابع نیز آمده‌است.

۱-۴- پرسش‌های تحقیق

در این تحقیق بر آنیم تا به سؤال‌های زیر پاسخ دهیم:

- چه آموزه‌هایی از عاشورا به کمک جنبه‌های بیرونی و درونی نشانه‌ها در اشعار و تصاویر نماهنگ‌های انیمیشنی به کودکان و نوجوانان انتقال داده می‌شود؟
  - جنبه‌های بیرونی نشانه‌ها در سطح اشعار و تصاویر آثار منتخب، چه نقشی در تداوم فرهنگ عاشورایی ایفا می‌کنند؟
  - چه ظرفیت‌هایی در ایجاد خوانش از جنبه‌های درونی نشانه‌ها برای کودکان و نوجوانان در آثار منتخب وجود دارد؟
- به همین منظور، ابتدا هفت نماهنگ عاشورایی کودک و نوجوان را که به صورت انیمیشن به وسیله شرکت‌های معتبر سازنده تولید شده، انتخاب کرده‌ایم. موارد انتخاب شده به این شرح است:

نماهنگ «باغبان»، تولید تبیان‌نت؛ نماهنگ «در سوگ محرم»، تولید تبیان‌نت؛ نماهنگ «سلام بر محرم»، تولید مرکز پویانمایی صبا؛ نماهنگ «حس غریب»، تولید شبکه پویا؛ نماهنگ «محشر کبری»، تولید شبکه پویا؛ نماهنگ «لالایی عاشورا»، تولید مرکز پویانمایی صبا؛ نماهنگ «مولای عشق»، تولید مرکز فرهنگی هنری صبا.

در این پژوهش، ابتدا به ذکر مبانی می‌پردازیم؛ سپس موارد منتخب را بر اساس پرسش‌های تحقیق بررسی می‌کنیم.

۲- بحث

۲-۱- وجوه نشانگانی در نماهنگ‌های عاشورایی

فردینان دوسوسور^۱ (۱۸۵۷-۱۹۱۳) و چارلز سندرس پیرس^۲ (۱۸۳۹-۱۹۱۴) بنیانگذاران دانش نشانه‌شناسی (آسابرگر، ۱۳۷۹: ۸۴) هستند. از نظر سوسور، نشانه‌های زبانی با وجود یک تصور، مولد صوت و آوایی می‌شوند که با قرارداد پیوند دارند. این همان چیزی است که از پیوند دال^۳ و مدلول^۴ به وجود می‌آید و دلالت نام می‌گیرد (سجودی، ۱۳۸۷: ۱۹؛ گیرو، ۱۳۸۲: ۴۱). با این نگاه، نشانه‌شناسی علمی است که نحوه استفاده انسان را از نشانه‌ها برای ایجاد ارتباط بررسی می‌کند. پیرس، نشانه‌ها را در سه گروه تمثال^۵، شاخص^۶ و نماد^۷ قرار داده‌است. او تمثال را حاصل ارتباط فیزیکی با مرجع دانسته و شاخص را عنصری در برقراری رابطه علیت میان دال و مدلول در نظر گرفته و نماد را توانشی برای پذیرش قراردادهای مختلف معرفی کرده‌است (Short, ۲۰۰۷: 192). بر مبنای نگاه او، تمثال

1. Ferdinand de Saussur
2. Charles Sanders Peirce
3. Signifont
4. Signified
5. Icon
6. Index
7. Symbol

یک نوع رجوع به مبدأ است؛ شاخص، رابطه بر خاسته از دال و مدلول است و نماد، مقصد نهایی. میان تمثال تا نماد، زنجیره‌ای از روابط برقرار است. تمثال‌ها قابل رؤیت و دریافت با حواس پنج‌گانه بوده و وسیله‌ای برای کشف ساختارهای بیرونی و عینی هستند؛ در واقع، معنای صریح از تمثال حاصل می‌شود. ارائه معنای ضمنی و فراتر از معنای صریح، وظیفه نشانه‌شناس است که از شاخص و نماد مستفاد می‌شود. نشانه‌ها دو جنبه بیرونی و درونی دارند که رولان بارت از این دو جنبه با عنوان «دالات لفظی» و «دالات ضمنی» یاد کرده است (بارت، ۱۹۶۸: ۱۲).

سازندگان نمائنگ‌های عاشورایی در قالب انیمیشن برای کودکان و نوجوانان، در اشعار و تصاویر از نشانه‌هایی استفاده کرده‌اند که هدف از آنها، تولید، ترویج و انتقال اهداف عاشورایی به این گروه است. کشف جنبه‌های مختلف نشانه‌ها و تکثیر معانی آنها در نمائنگ‌ها نیاز به ژرف‌نگری دارد. در نمائنگ‌های عاشورایی، محتوای دینی- فرهنگی با کمک نشانه‌هایی که «عینیت» دارند، ارائه شده‌اند و زمینه‌های «انتقال معنا» را بر مبنای زیرساخت فرهنگی زندگی مخاطبان کودک و نوجوان فراهم کرده‌اند.

از نظر معناشناسی، دو ستون اصلی نشانه‌ها، عینیت‌داشتن^۱ و انتقال‌دهندگی^۲ (Daivis، ۲۰۰۲: ۳) است. این دو ستون می‌توانند بستر تعامل‌های معنایی چندسویه را در لایه‌های درونی با توجه به نظام نشانه‌ها فراهم آورند. انعکاس فرهنگ دینی در متن و خوانش آن در پیوند با فرهنگ دینی، دو انتظار را از نمائنگ‌های عاشورایی برای گروه کودک و نوجوان ایجاد می‌کند. هرچند دانش نشانه‌ معناشناسی بر کلیت معنا و شرایط تولید معنا تأکید دارد، اما در آن رابطه بین صورت و محتوا نادیده گرفته نمی‌شود؛ به طوری که این

1. Objectivity

2. Transition

رویکرد به «شرایط تولید، خلق و تغییر معنا توجه می کند» (شعیری، ۱۳۹۵: ۳۲). از منظر عینیت‌داشتن و انتقال‌دهندگی، جنبه‌های نشانه‌های دینی در انیمیشن‌ها این گونه در نظر گرفته می‌شود؛ نخست، بهترین نوع نماهنگ‌های عاشورایی برای کودک و نوجوان، تولیدی در نظر گرفته شود که در اشعار و تصاویر، اهداف دینی عاشورا به کمک نشانه‌ها عینیت یابد و دیگر، میان نشانه‌های موجود در نماهنگ‌ها و خوانش مخاطب، بستر فرهنگی لازم لحاظ شده باشد؛ به طوری که بتواند سواد رسانه‌ای و نگرش جدید را ایجاد کند و انتقال دهد.

«نخستین وظیفه در برنامه‌سازی دینی کودکان، شناخت نشانه‌ها و زبان دین است. باید به کودکان کمک کرد تا دریابند دین بیانگر روش خاصی از تفکر است که در قالب ادبیات خاص خودش بیان شده است» (ترکاشوند، ۱۳۹۱: ۱۹). نشانه‌ها در اشعار و تصاویر نماهنگ‌های عاشورایی، مختص کودک و نوجوان با این نوع ادبیات بیان شده‌اند؛ به عبارت بهتر، رمزگان‌های زبانی (گفتار) و غیرزبانی (تصویر) به شمار می‌آیند. در ابتدا به نقش جوانب بیرونی نشانه‌های عینی در تبیین آموزه‌های عاشورایی پرداخته می‌شود.

۲-۲- آموزه‌های عاشورایی در جوانب بیرونی نشانه‌ها

رسانه‌های شنیداری به سه گروه گفتار، موسیقی و صداها تقسیم می‌شوند. گفتار و کلام، مهم‌ترین رسانه شنیداری است که از طریق آن، رمزگان متون امکان عینیت پیدا می‌کند (سجودی، ۱۳۹۰: ۱۲۱-۱۲۲). منظور از عینیت، آن چیزی است که به وسیله تجربه حسی به ادراک درمی‌آید. اشعاری که در نماهنگ‌های عاشورایی کودک و نوجوان خوانده می‌شود، یک رسانه شنیداری است. این اشعار با تصاویر همراه می‌شوند؛ بنابراین، نماهنگ‌های انیمیشنی یک پدیده چندرسانه‌ای هستند که در آنها، رسانه شنیداری و

دیداری در کنار هم قرار گرفته‌اند. دریافت این رسانه‌ها به دلیل وجود عناصر مادی، از طریق حواس صورت می‌پذیرد.

با در نظر داشتن این نکته که در آموزش مفاهیم دینی اعم از اصول و مبانی، ارزش‌های اعتقادی و احکام عملی، استفاده از روش نمایشی راه را برای ایجاد ارتباط با مخاطب کودک و نوجوان هموارتر می‌سازد (ترکاشوند، ۱۳۹۱: ۲۷)، نماهنگ‌های انیمیشنی عاشورایی کودک و نوجوان، حاوی نشانه‌های دیداری و شنیداری هستند که در عین «عینیت‌داری» و وظیفه انتقال فرهنگ عاشورایی را به مخاطبان بر عهده دارند. عناصر محسوس ارائه‌دهنده نماهنگ‌ها، لایه بیرونی نشانه‌ها را تشکیل می‌دهند که در نگاه نخست، با مظاهر عینی نمایش داده شده‌اند. این عناصر، برخاسته از فرهنگ جامعه هستند. همان‌طور که در مبانی گفته شد، پیرس، این مظاهر عینی را «تمثال» خوانده‌است و از نظر بارت، «دلالت لفظی» نام دارند. عینیت این نشانه‌ها با زیرساخت‌های فرهنگ جامعه که «شاخص» تلقی می‌شود، در ارتباط است که پس از معرفی آموزه‌های اصلی و تداومی فرهنگ عاشورایی به تفصیل به کیفیت این ارتباط می‌پردازیم.

۲-۳- عینیت در آموزه‌های اصلی عاشورا

در فرهنگ عاشورایی مفاهیم بسیار ارزنده‌ای وجود دارد. آموزه‌های اصلی عاشورا از میان گفتارها و رفتارهای مستقیم حسین (ع) و یارانشان استخراج می‌شود. مفاهیم انتزاعی همچون توحید و عبادت، امر معروف و نهی از منکر (مطهری ۱۳۶۸، ج ۱: ۲۰۰؛ مهدی‌پور، ۱۳۸۱: ۶)، آزادی‌طلبی، شجاعت، شهادت، صبر و تحمل، ایثار، وحدت و یاری و برادری (سعادت‌پور، ۱۳۹۲: ۵۷۵-۵۸۲) که در نماهنگ‌ها به آن پرداخته شده از این شمار است.

عینیت نشانه‌ها در جوانب بیرونی، شرایط ورود کودکان و نوجوانان را به دریافت آموزه‌های عاشورایی از جوانب درونی فراهم می‌کند و به کمک آن، این گروه می‌توانند قراردادهای گروهی و مشترک فرهنگ عاشورایی را که بر مبنای بافت فرهنگی جامعه رمزگذاری شده، بهتر دریابند.

۲-۳-۱- توحید

نخستین آموزه اصلی قیام عاشورا اصل توحید است که امام حسین (ع) تا آخرین نفس به آن پایبند بودند و در واپسین لحظات زندگی خود، ذکر «یا رَبِّ، لا مَعْبُودَ سِوَاكَ یا غِیَاثَ الْمُسْتَغِیْثِینَ» (سعادت پرور، ۱۳۹۲: ۵۸۱) را بر لب داشتند. در نماهنگ‌های منتخب کودک و نوجوان، برای تبیین توحید از نشانه‌های عینی در اشعار و تصاویر استفاده شده است. در یکی از ابیات آمده است:

ظهر خون مولا به تسبیح و نماز در میان خیمه‌ها راز و نیاز
(نماهنگ مولای عشق)

واژه «تسبیح» و «نماز»، نشانه‌ای لفظی در جنبه بیرونی است. دین مردم ایران، اسلام است و بر اساس این دین شریف، روزی پنج نوبت نماز و ذکر (تسبیح) در تأکید وحدانیت پروردگار خوانده می‌شود. کودکان و نوجوانان مسلمان ایرانی در فرهنگ دینی جامعه با دلالت لفظی «نماز و تسبیح» آشنا هستند؛ بنابراین، دعوت به عبادت معبود یگانه را به کمک این نشانه‌های عینی درمی‌یابند.

عینیت دارندگی نشانه‌ها با موضوع وحدانیت خداوند در تصاویر نماهنگ‌ها نسبت به متن شعر بیشتر است. این نشانه‌های تصویری، در بافتار فرهنگی زندگی کودکان و نوجوانان وجود خارجی دارند و آنان به راحتی می‌توانند مدلول‌ها را دریابند؛ برای نمونه،

تصویر پرچم سبزی که روی آن نوشته شده است «لا اله الا الله» (نماهنگ حس غریب)؛ تصویر امام حسین (ع) رو به سوی نور که در دست راست، پرچم سبز اسلام و در دست چپ، سپر جنگ دارد (همان)؛ تصویر ابزار عبادت، مانند تسبیح، سجاده، مهر و برداشتن تسبیح (نماهنگ سلام بر محرم)؛ تصویر زنانی که در غروب زانو زده و دست‌ها را برای دعا بلند کرده‌اند (نماهنگ محشر کبری)؛ تصویر سبزپوشی با کلاه خود که دستانش را به سمت آسمان بلند کرده است (نماهنگ مولای عشق)؛ تصویر چندین دست سفید رو به آسمان (همان)؛ تصویر سبزپوشی که بر سجاده نشسته و کنار او تسبیح است (همان) همگی بیانگر آموزه توحید هستند.

۲-۳-۲- آزادی طلبی

یکی دیگر از آموزه‌های اصلی عاشورا آزادی طلبی است که از سخن مستقیم امام حسین (ع) مستفاد می‌شود که فرمودند: «اگر دین ندارید، آزاده باشید». در نماهنگ‌های بررسی شده برای تبیین آزادی طلبی در واقعه عاشورا یک نمونه آمده است:

از مردی می‌خونم که دلش دریا بود؛ اما تشنه لبش
(نماهنگ محشر کبری)

در این مثال، جنبه بیرونی نشانه بدون در نظر گرفتن ارتباط جنبی با دیگر عناصر در شکل تمثالی، ابتدا دریای طبیعی را به ذهن کودک و نوجوان متبادر می‌سازد؛ اما با در نظر داشتن شاخص ارتباطی، وجود «دل» در کنار «دریا» سطحی از اطلاعات اولیه زبانی را در اختیار می‌گذارد که برخاسته از فرهنگ زبان فارسی است. «دریادل بودن» در فرهنگ اصطلاحات کنایی، یعنی «بخشنده بودن و رفتاری آزادمنشانه داشتن». این نشانه به طور

غیرمستقیم در ارتباط با حضرت امام حسین (ع) به کار رفته است؛ البته «در مطالعه چشم اندازهای فرهنگی، یک نشانه به تنهایی فهم نمی شود؛ بلکه در کنار و همراه با دیگر نشانه ها مورد تحلیل قرار می گیرد» (فیاض و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۱۳) و به همین دلیل باید در نظر داشت که رمزگذاری و رمزگشایی نشانه ها تابع فرهنگ اجتماعی است (Hall، ۱۹۶۶: ۱۴۷). در نشانه های تصویری، آزادی طلبی به صورت استعاری با نمایش تصاویری همچون کبوتر و پرواز آمده است. تبیین آزادی در قالب نشانه های انیمیشنی، صورت های مشابهی دارد که به آن اشاره می کنیم: پرواز کبوترهای سفید در دل تاریکی (نماهنگ لالایی عاشورا)؛ پرواز پرندگان به سوی آسمان (نماهنگ حس غریب)؛ کبوتر سفیدی که لب حوض آب نشسته و تصویرش در آب افتاده و آب می نوشد؛ سپس به سمت آسمان پرواز می کند و محو می شود (نماهنگ سلام بر محرم).

ویژگی طبیعی پرندگان از قبیل داشتن بال و پر، پرواز کردن، اسارت در قفس و سفر دسته جمعی، دستمایه تأویل، تفسیر و نمادپردازی پرندگان در متون شده است (صرفی، ۱۳۸۶: ۵۳). با توجه به اینکه پیشرفت سریع اندیشه تجسمی کودکان و نوجوانان، محصول کارکردهای نشانه ای است و نشانه های عینی، شرایط تجسم های ذهنی را برای آنان به وجود می آورند (پیاژه؛ اینهلدر، ۱۳۶۹: ۹۲)، نخستین امری که به ذهن کودک و نوجوان به کمک نشانه های عینی متبادر می شود، پرواز و آزادی است که کودکان و نوجوانان با آن آشنا هستند. این زمینه فرهنگی، شرایط اولیه را برای انتقال مفهوم و خوانش آزادی طلبی به عنوان یک «شاخص» و «نماد» فراهم می سازد.

۲-۳-۳- شجاعت و شهادت‌طلبی

آموزه‌ای دیگر در مفاهیم عاشورایی، شجاعت و شهادت‌طلبی است که در اشعار و تصاویر نماهنگ‌ها فراوان آمده است. مقوله شهادت‌طلبی در جریان دفاع از سرزمین و اعتقادات ملت ایران در دوره جنگ تحمیلی، بیشتر وارد بافتار فرهنگی این کشور شده است؛ در واقع، مبارزه (جهاد) و شهادت علاوه بر طرح در دین، یک اصطلاح ملی در کشور به شمار می‌آیند. به دلیل ارتباط فرهنگ ایرانی با مقوله مقاومت و پایداری و برگزاری مراسم حسینی در ایام محرم، خصوصاً در رسانه‌های جمعی، ذهن کودکان و نوجوانان با چنین مفهومی بیگانه نیست و نشانه‌های عینی ارائه شده به دلیل داشتن بار معنایی ایدئولوژیکی شناخته شده و جاری در سطح جامعه برای این گروه قابل دریافت است. توجه به شهادت‌طلبی و شهامت در اشعار این گونه آمده است:

محشری شد چون وضو سازد به خون	قبله اش عشق است و تسبیحش جنون (نماهنگ مولای عشق)
هرکی رو می‌بینی سیاه پوشیده	دل‌های ما داغ حسین رو دیده (نماهنگ سلام بر محرم)
یزیدان اشک طفلان را ندیدند	کبوترهای ما را سر بریدند (نماهنگ لالایی عاشورا)
یک‌بار دیگر عشق را با خون نوشتند	تعبیر لبخند تو را گلگون نوشتند (نماهنگ حس غریب)
تا دست عشق از پیکر عاشق جدا شد	با دست لیلا قصه مجنون نوشتند (همان)

گل شود پرپر به پیش دیدگانم   پیش من غلتد به خون سرو روانم
(نماهنگ باغبان)

نشانه‌های «داغدار شدن»، «سر بریدن»، «با خون نوشتن» و «غلتیدن در خون» به شکل صریح در اشعار، دلالت بر شهادت دارد. منطق حاکم بر این نشانه‌های مستقیم، تهییج احساسات است.

عینیت نشانه‌ها در تصاویر نیز، صریح و مستقیم است. آموزه‌های شهادت و شهامت که با نشانه‌های تصویری در میان نماهنگ‌ها آمده، به این شرح است:

تصویر سایه دو مرد با نیزه و سپر (نماهنگ حس غریب)؛ تصویر افرادی که لباس خونین دارند و روی زمین افتاده‌اند (نماهنگ لالایی عاشورا)؛ تصویر مردی سبزپوش با مشک سوراخ شده که خود روی زمین افتاده و خونین است (همان)؛ تصویر گروهی بر سر اجساد (نماهنگ باغبان)؛ تصویر دستی که طبل جنگی را می‌نوازد (نماهنگ مولای عشق)؛ تصویر سه تیر که به قلب مبارزی می‌خورد (همان)؛ تصویر تیرها که به مشک و دست اصابت می‌کنند (همان)؛ تصویر اسبی سفید، تیر بر بدن و بی‌سرنشین (همان).

عینیت این نشانه‌ها، موقعیت مبارزه و شهادت را به شکل مستقیم نشان می‌دهد. لازم است در نظر گرفت که طرح مسائلی چون مرگ، شهادت، کشته‌شدن و غیره برای کودکان به مراحل تحول روانی و عواملی همچون نگرش، تجربیات عاطفی، آموزه‌ها و باورهای مذهبی و غیره بستگی دارد (رخ‌بخش زمین، ۱۳۷۶: ۱۲۱)؛ تا آنجا که تفسیر و توجیه مرگ و شهادت باید متناسب با سن، فرهنگ و اعتقادات کودکان صورت بگیرد (همان: ۱۲۸). هرچند که مخاطبان نماهنگ‌ها دو گروه کودک و نوجوان هستند؛ اما به دلیل اشتراک در استفاده از این رسانه، کیفیت و چگونگی کاربرد نشانه‌هایی که این آموزه را برای کودکان مطرح می‌سازد، بسیار مهم است.

۲-۳-۴- صبر و تحمل

آموزه‌ای مهم در فرهنگ عاشورایی است که در نماهنگ‌ها، تنها یک مورد در قالب شعر آمده‌است:

امتحانم کن که چون عاشق شدم بی کفن، بی سر تو را لایق شدم
(نماهنگ مولای عشق)

این نشانه در تصاویر، نمود بیشتری داشته‌است: تصویر حضرت علی اصغر بر دست امام حسین (ع) (همان)؛ تصویر زانی که در حال زانو زدن به صحنه جنگ می‌نگرند و دعا می‌کنند (نماهنگ محشر کبری)؛ تصویر حضرت زینب (س) در حال راه رفتن بین اجساد شهدا در صحرا (همان)؛ تصویر حضرت زینب (س) که به دورنمای جنگ از بالای تپه می‌نگرند (همان).

نشانه‌های عینی صبر و تحمل در این نماهنگ‌ها در محورهای هم‌نشینی تکمیل شده‌است. سطحی از چند نشانه با هم، مدلول صبر را به عنوان شاخصی که می‌تواند بیان‌کننده‌ی نماد باشد، ارائه می‌دهند. باید در نظر داشت که این آموزه بار معنایی اخلاقی دارد.

یکی از جنبه‌های رشد کودک و نوجوان، درک ارزش‌های حاکم بر جامعه و تطابق رفتارها بر اساس آن ارزش‌هاست. توانایی داوری در مسائل اخلاقی بستگی به رشد شناختی این گروه دارد. کودکان تا هشت سالگی به واقع‌گرایی اخلاقی باور دارند و مفاهیم اخلاقی را خشک و بدون انعطاف می‌دانند. در نوجوانان، درک و حتی پیروی از اصول اخلاقی در قیاس با اصول حاکم بر اجتماع صورت می‌پذیرد (نجاتی، ۱۳۹۰: ۶۹-۷۶). نشانه‌های

عینی صبر و تحمل در مواردی که ذکر شد، برای کودکان زیر هشت سال، مقدمات درک مطلق از این مقوله را فراهم می کند؛ حال آنکه این مفاهیم برای نوجوانان می تواند نسبی باشد و امکان دارد انتقال عینی آن شک برانگیز باشد.

۲-۳-۵- ایثار

این آموزه عاشورایی برای تبیین اتحاد عقیدتی است که در نماهنگ های منتخب با کمک نشانه های عینی ظاهر شده است:

گویدش یا رب! ذبیح الله منم
پاره پاره قطعه قطعه، این تنم
(نماهنگ مولای عشق)

کام اصغر گر از این آب تر نگرده
به که سقا سوی خیمه برنگردد
(نماهنگ در سوگ محرم)

من جهانی را به خود دیوانه دارم
شمع و هفتاد و دو پروانه دارم
(نماهنگ باغبان)

نشانه های عینی در قالب تصاویر، کنار یکدیگر قرار گرفته اند تا مفهوم ایثار را بیان کنند: تصویر چند زن و کودک سیاه پوش در حال بدرقه امام حسین (ع) (نماهنگ حس غریب)؛ بدن حضرت ابوالفضل (ع) که تیرهای زیادی به او خورده و در کنارش مشکی که پر از تیر است (نماهنگ لالایی عاشورا)؛ تصویر مردی که می خواهد آب بنوشد که با دیدن «روز عاشورا» در تقویم دیواری، لیوان آب را بر نمی دارد (نماهنگ مولای عشق).

دریافت مفهوم ایثار به عنوان یک آموزه که با نشانه های عینی در نماهنگ ها آمده، بدون آشنایی و آگاهی اولیه کودکان و نوجوانان با رفتار ایثارگرایانه کسانی که در واقعه عاشورا حضور داشتند، دشوار است.

۲-۳-۶- یاری و همیاری

یاری و همیاری در سطح اشعار به عنوان یک آموزه عاشورایی، تنها یک بار آمده است: «همرم پیر و جوان و شیرخواره» (نماهنگ باغبان)؛ اما در تصاویر، تعدد دارد: تصویر مردی معاصر که با نمازخواندن به یاران امام حسین (ع) در روز عاشورا می‌پیوندد (مولای عشق)؛ تصویر طبل‌زدن همراهان در کربلا و فراخوان یاری در جنگ (همان)؛ تصویر یاریگران امام حسین (ع) در رزم (همان)؛ تصویر همراهان امام حسین (ع) در نزدیک شدن به کوفه (در سوگ محرم و باغبان)؛ تصویر یاری جوان به امام حسین (ع) در جنگ (لالایی عاشورا)؛ تصویر نوجوانی سبزپوش که شال قهوه‌ای بر گردن دارد و به یاری امام حسین (ع) می‌رود (همان).

کودکان و نوجوانان حتی اگر در پیش زمینه‌های فرهنگی با ماجرا آشنا نباشند، روایت را از روی توالی تصاویر درمی‌یابند و به طبع، آموزه حاکم بر آن نیز از مرحله تمثال به مرحله شاخص می‌رسد و در جنبه بیرونی نمادها قابل دریافت می‌شود.

۲-۴- عینیت در آموزه‌های تداومی فرهنگ عاشورا

آموزه‌های تداومی فرهنگ عاشورا، آموزه‌هایی هستند که در بافتار اجتماع برای تثبیت و تبدیل به یک خودسازی اجتماعی پس از واقعه عاشورا ایجاد شده‌اند. بخشی از نشانه‌ها در خدمت این مهم در نماهنگ‌های انیمیشنی قرار گرفته‌اند. این آموزه‌ها شامل موارد زیر است:

- برگزاری مراسم سنتی مذهبی

- التزام به خاندان امامت

- شرح ظلم و ستم به اهل بیت

بسیاری از قراردادهای و گرایش‌ها با تکرار درونی، به مرور تبدیل به یک خودساخته اجتماعی و فرهنگی می‌شوند (Nikhols، ۱۹۸۱: ۲۹). تکرار در تثبیت رمزگان‌های فرهنگی برخاسته از عاشورا در میان کودکان و نوجوانان نقش قابل ملاحظه‌ای دارد. زنده نگه داشتن یاد عاشورا با خواندن سوگواره‌ها، معرفی وابستگان به اهل‌بیت، رنج کودکان درگیر در مبارزه، تبیین مظلومیت شهیدان حتی پس از رزم، تحمل گرما و تشنگی طاقت‌فرسا از این شمار است. برنامه‌سازان در نماهنگ‌های انیمیشنی برای تبیین چنین مفاهیمی برای کودکان و نوجوانان از نشانه‌های عینی استفاده کرده‌اند که به تفکیک به آنها اشاره می‌کنیم.

۲-۴-۱- برگزاری مراسم سنتی مذهبی

عزاداری، یکی از جنبه‌ها و مؤلفه‌های مهم فرهنگ اسلامی-شیعی است. برگزاری مراسم عزاداری، احسان و اطعام و پخش ندورات جایگاه ویژه‌ای نزد اهل تشیع دارد. چنین آموزه‌ای در نماهنگ‌ها با نشانه‌های بیرونی و قراردادهای اجتماعی در تصاویری همچون مرثیه‌خوانی کودکان به شکل دسته‌جمعی (نماهنگ در سوگ محرم و نماهنگ باغبان) برگزاری مراسم محرم با آویختن پرچم‌ها و پارچه‌های سیاه، عزاداری در هیئت، پخش چای در هیئت، پخت نذری مانند شله‌زرد و توزیع آن (نماهنگ سلام بر محرم) آمده است. زنده نگه داشتن یاد عاشورا در جامعه شیعی هر ساله تکرار می‌شود. نشانه‌هایی که در این رابطه در نماهنگ‌ها وجود دارند، غالباً قراردادی هستند و صورت‌های عینی مشابهی را در اختیار کودکان و نوجوانان قرار می‌دهند تا به عنوان اعضای جامعه، آن را به خاطر

بسیارند. دستاورد چنین تعاملی، ایجاد فرهنگ پایدار برخاسته از روح تعاون و نهضت در میان اعضای جامعه است. این امر با کمک نشانه‌های عینی فرهنگی حاصل می‌شود.

۲-۴-۲- التزام به خاندان امامت

نشانه‌هایی که در خدمت معرفی خاندان امامت در اشعار نمائنگ‌های انیمیشنی آمده، به این شرح است:

لالا لالا، گل خوشبو، گل یاس	به‌سوی خیمه‌ها می‌آید عباس
	(نمائنگ لالایی عاشورا)
تا دست عشق از پیکر عاشق جدا شد	با دست لیلا قصه‌ مجنون نوشتند
	(نمائنگ حس غریب)
یا زهرا! زینب، تنها مانده در صحرای بلا	آواره دختر مولا در پی آقا، کربلا
	(نمائنگ محشر کبری)
ای خدا! وا کن گره از کار سقا	باشد این آب، آبرویم پیش زهرا

من عمویم، من عمویم، من عمویم

(نمائنگ در سوگ محرم)

روی پارچه سیاه پشت بچه‌ها نوشته یا قمر بنی‌هاشم!

(نمائنگ باغبان)

التزام به خاندان امامت در نشانه‌های تصویری نمائنگ‌ها به این شرح آمده است: تصویر نورانی کردن چهره خاندان امامت در تمام نمائنگ‌ها (نمائنگ مولای عشق)؛ تصویر علم

سبز که بر سرش پنج انگشت است و به زمین افتاده است (همان)؛ تصویر دستی که روی زمین افتاده، گره می شود و باز می شود و تصویر گهواره خالی (نماهنگ لالایی عاشورا)؛ تصویر بانویی نورانی با کودک و زنان دیگر که از بالای بلندی، صحنه جنگ را می بینند و کودکی در وسط میدان جنگ، دستش را باز می کند و گروه دشمن به سمت او می آیند (نماهنگ محشر کبری)؛ تصویر کودکی که به سمت تشتی سبز می رود؛ گویی سر امام حسین میان آن است (نماهنگ حس غریب)؛ تصویر تزئین شله زردها با نوشته های «یا علی»، «یا ابوالفضل» و «یا حسین» (نماهنگ سلام بر محرم).

کودکان و نوجوانان در ارتباط با این نشانه ها از سال های اولیه زندگی خود آشنا هستند. نام حضرت زهرا (س)، حضرت لیلا (س)، حضرت زینب (س)، قمر بنی هاشم (ع)، حضرت علی (ع)، حضرت ابوالفضل (ع) و امام حسین (ع) در سطح نشانه های بیرونی، یعنی متن اشعار و تصاویر برای کودکان غریب نیست؛ زیرا کودکان در بافتار فرهنگی و محیط خود به شکل مستقیم و غیرمستقیم، خصوصاً در ایام محرم با این اشخاص آشنا شده اند. حاصل کاربرد این نشانه های عینی به صورت مکرر، قوام زمینه های انتقال فرهنگ عاشورا و تداوم آن در میان نسل جوان است.

۲-۴-۳- شرح ظلم و ستم به اهل بیت

از این نشانه های عینی در نمائنگ ها برای بیان آزار جسمی زنان و کودکان، ضرب و شتم، آوارگی اهل بیت و بستن آب بر خاندان پیامبر استفاده شده و در متن اشعار آمده است:

ببین سقّای ما را غرق در خون   ملائک می برند از دشت بیرون

(نماهنگ لالایی عاشورا)

یه سقّاخونه که نوشتند اونجا   ای تشنه ها! سلام بر حسینم

(نماهنگ سلام بر محرم)

حتی خدا رو قطره‌های بارون	می‌نویسه سلام بر حسینم (همان)
از مردی می‌خونم که دلش	دریا بود؛ اما تشنه لبش (نماهنگ محشر کبری)
تا که تیر آمد به قلب مشک اثر کرد	مشک هم بر حال سقا گریه سر کرد (نماهنگ در سوگ محرم)
همره من آمده بس نازدانه	ای عدو! آماده شو با تازیانه (نماهنگ باغبان)

شرح ظلم در نشانه‌های تصویری این‌طور آمده است: تصویر کودکی که در میان میدان تنه‌است و سایه چند سوار دشمن او را محاصره کرده‌اند (محشر کبری)؛ تصویر گهواره‌ای با پارچه‌های خونین سبز بر آن (همان)؛ دو دستی که در آب فرو می‌رود و تا نزدیک لب می‌آید (همان)؛ اجساد افتاده بر زمین در حالی که سبزپوش هستند و آفتاب گرم بر آنها می‌تابد (همان)؛ کسانی که در آتش با اسب می‌تازند (همان)؛ تصویر کودکی غمگین و تنها در صحرا (نماهنگ لالایی عاشورا)؛ زمین خشک و ترک خورده (همان)؛ نخل و بیابان خشک (نماهنگ سلام بر محرم)؛ خیمه‌های آتش گرفته زیر نور آفتاب شدید (نماهنگ حس غریب)؛ حرکت جمعی در صحرا (نماهنگ باغبان)؛ تصویر کودکی که به مادر بزرگ آب می‌دهد، پیرزن آب می‌نوشد و به پارچه پشت سرش که روی آن نوشته: «السلام علیک یا ابا عبدالله» نگاه می‌کند (نماهنگ سلام بر محرم)؛ تصویر مشک پر از آب که سوراخ می‌شود و آب به زمین می‌ریزد (نماهنگ حس غریب).

برجسته‌سازی گرمای طاقت‌فرسا و تشنگی در فرهنگ عاشورایی جای تأمل دارد. چنین عملکردی در سطح اطلاعات فرهنگی کودکان و نوجوانان برای دریافت فرهنگ عاشورایی است. ترنر معتقد است که یک فرهنگ را از یک سو، اعضای آن شکل می‌دهند و از سوی دیگر، اعضای فرهنگ از آن فرهنگ شکل می‌گیرند (Turner، ۱۹۶۴: ۳۷)؛ با این رویکرد، کودکان امروز به عنوان عضو اجتماع، نه تنها ادامه‌دهندگان راه فردا در اثبات و تثبیت فرهنگ عاشورایی هستند؛ بلکه از فرهنگ به وجود آمده تأثیر می‌پذیرند؛ بنابراین، تأمل بر مواردی که آموزه‌های تداومی فرهنگ عاشورا را در جامعه ارائه می‌دهد، بسیار مهم است و نباید در سطح ظاهری باقی بماند.

در مجموع، آنچه به عنوان نشانه‌های تداومی فرهنگ عاشورا در میان اشعار آمده است، گاه به صورت مستقیم و گاه با بیانی استعاری و مجازی با این عبارات آمده است: یا ابا عبدالله، یا قمر بنی هاشم، سقا، آب، زهرا (ع)، اصغر (ع)، مشک، شمع، تیر، خون، تسبیح، نماز، خیمه، وضو، سجاده، آسمان، سقاخانه، نذر، سیاه‌پوشی، اشک، باران، ضریح، گل یاس، عباس، کبوتر، لاله، صحرا، خاک، زینب (س)، آتش، گل پژمرده، دست، غم و درد، تشت طلا، دریا و چشمه.

هابرماس معتقد است که رسانه‌ها نه تنها نقش اساسی در ارائه محتوا دارند؛ بلکه به مدیریت افکار می‌پردازند (به نقل از ویستر، ۱۳۸۲: ۲۲۰). عینیت این نشانه‌ها در جنبه‌های بیرونی اشعار، ذهن کودک و نوجوان را به سمت دریافت‌های فرهنگی از عاشورا هدایت می‌کند و تکرار عینیت‌ها، خود مددی برای تثبیت نشانه‌هاست. عینیت‌هایی که در سطح تصاویر نمادینک‌های منتخب نمود داشته، شامل آب، مشک، پارچه‌های سیاه، پرچم سبز، نذری پخش کردن، کبوتر، نخل بی‌سر، مهره تسبیح، سجاده، خیمه سبز، رنگ سرخ، رنگ سبز، گهواره خالی، خون، دریا، غبار و دود، تاریکی مطلق، نور مطلق، نور سبز، مرد

سبزپوش، گل سرخ پژمرده، پروانه‌های سرخ، پروانه‌های آبی، زنان پوشیده، شمع، صندوق قدیمی، تقویم، طبل، سنج، آتش، نیزه، سپر، شمشیر، اسب و تیر می‌شود. تویترز معتقد است که تکرار در نشانه‌های عینی، سبب ثبت و ضبط آنها در یک بستر معین می‌شود (Thwaites, et al, ۲۰۰۲: ۱۴). از این نشانه‌های تصویری، مکرر در نمادنگ‌های عاشورایی استفاده شده است و با توجه به رویکرد مذکور، این بستر همان جایگاهی است که فرهنگ عاشورایی را برای کودکان و نوجوان شکل می‌دهد. شباهت عینیت‌های رمزگانی در اشعار با عینیت‌هایی که در سطح تصاویر ارائه شده، نشان می‌دهد در نمایش محتوای فرهنگی عاشورا، اتحاد معنایی وجود دارد.

هیوارد معتقد است که عینیت نشانه‌ها در رسانه، یک نوع نمایش اولیه محسوب می‌شود و انتقال معنا چیزی فراتر از سطح عینی است (هیوارد، ۱۳۸۱: ۳۵)؛ اما مهم این است که انتقال مفاهیم در نشانه‌شناسی معنایی بر عینیت‌ها استوار است؛ به همین دلیل ستون دوم نشانه‌شناسی معنایی، انتقال معناست که در نمادنگ‌های کودکان و نوجوان با در نظر داشتن جوانب درونی نشانه‌ها مطرح و بررسی می‌شود.

۲-۵- آموزه‌ها در جوانب درونی نشانه‌ها

هر فرآیند نشانه‌ای حداقل شامل یک نشانه، یک پیام و یک تفسیر است (Lotman, ۱۹۹۴: ۲۹۷). با تفسیر می‌توان به جوانب درونی نشانه‌ها و رمزگان‌ها دست یافت؛ به همین جهت «انتقال ارزش‌ها و سبک‌های زندگی در هر جامعه را می‌توان از مسیر تفسیر لایه‌های درونی نشانه‌ها بازیابی کرد» (سپاسگر، ۱۳۸۴: ۱۲۴)؛ بنابراین، نشانه‌ها می‌توانند کیفیت انتقال معنا را در جوانب درونی نشان دهند. «تفسیر نشانه‌های رسانه‌ای نیز از طریق وقوف

به قراردادهای رمزگان رسانه ممکن است» (سجودی، ۱۳۹۰: ۲۱۹)؛ در واقع، نقش تفاسیر، باز کردن جوانب درونی نشانه‌ها برای دستیابی به یک شعور متعارف در جامعه است که می‌تواند خوانش متعددی داشته باشد. به بیان استیونز، در این بخش با تفسیر نشانه‌ها، کیفیت هدایت اعمال فرهنگی اجتماعی روشن می‌شود (استیونز، ۱۳۷۹: ۴۰۸)؛ از همین رو، ساخت نمادنگ‌های عاشورایی برای انتقال مفاهیم دینی به کودکان و نوجوانان می‌تواند علاوه بر رهنمون آنان به پذیرش پیام و شکل‌بخشی به اذهان در دریافت فرهنگ، خوانش‌هایی نیز ایجاد کند که سبب استحکام بدنه این فرهنگ ارزشمند در جامعه شود؛ در واقع، نشانه‌ها در جوانب درونی نمادنگ‌های عاشورایی، در خدمت انتقال فرهنگی برخاسته از یک واقعیت دینی در اجتماع شیعی هستند که از مجرای تفکر حاصل می‌شود؛ در ادامه، با تفکیک عنوان نمادنگ‌ها به این موضوع می‌پردازیم.

۲-۵-۱- نمادنگ‌های «مولای عشق» و «محشر کبری»

این دو نمادنگ به صورت فضایی سورئالیستی همراه با نشانه‌های استعاری و مجازی ارائه شده‌اند. «یاکوبسن معتقد است که استعاره و مجاز، دو منش بنیادی انتقال معنایند» (سجودی، ۱۳۹۰: ۵۴). در این دو نمادنگ، استعاره‌ها و مجازها به عنوان نشانه در خدمت انتقال معنا هستند. شخصیت اصلی در نمادنگ‌ها که نظاره‌گر واقعه کربلاست، از دنیای حاضر به فضای واقعه عاشورا می‌رود و حتی در حماسه جنگ، با نشانه‌های کوبیدن طبل و سماع عرفانی، حضور خود را در صحنه عاشورا به مخاطب کودک و نوجوان امروزی اثبات می‌کند و در نهایت، پس از تجربه همراهی در عاشورا به دنیای فعلی بازمی‌گردد. نشانه‌های موجود در این نمادنگ‌ها به صورت جمعی، انتقال‌دهنده مفاهیم متنوع از جمله خوانش زنده نگاه‌داشتن واقعه عاشورا هستند. لازم به توضیح است که گاه واژه‌ها به

صورت گروهی و اشتراکی در حافظه و ذهن تداعی می‌شوند. روابط حاکم بر این نشانه‌ها روابط هم‌نشینی مکانی است (سوسور، ۱۹۸۳: ۷۰)؛ اما نشستن آنها در کنار هم می‌تواند خوانش‌های متنوعی را ایجاد کند؛ برای مثال، همراه با تصویر یا واژه «گل»، کلمات یا تصاویر دیگری همچون بلبل، باغ، خاک، سبزه و غیره در محور هم‌نشینی مکانی ذهنی قرار می‌گیرند. در بسیاری از استعاره‌ها که خود مبتنی بر انتقال مفاهیم فرهنگ عاشورایی هستند، واژه‌های هم‌نشین، جوانب درونی از نشانه‌ها می‌سازند. در نمادنگ «مولای عشق»، تصویر علم سبزی که بالای آن دستی با پنج انگشت است و بر زمین افتاده، مفاهیمی همچون وابستگی به خاندان امامت (با رنگ سبز که نماد سادات است)، پنج تن آل عبا (با نشانه پنج انگشت دست)، شخصیت حضرت عباس (ع) (با نشانه علم) و شهادت ایشان (با نشانه افتادن علم) را ایجاد کرده و انتقال می‌دهد. کاربرد نشانه‌هایی که تداعی کننده‌اند، در کنار یکدیگر در این دو نمادنگ زیاد دیده می‌شود و مخاطب با درک روابط هم‌نشینی نشانه‌ها و تفسیر آنها، جوانب درونی را درمی‌یابد.

۲-۵-۲- نمادنگ «باغبان» و «در سوگ محرم»

نشانه‌ها در این نمادنگ‌ها، غالباً جزو نشانه‌های عینی و «پیدایی»^۱ (Foucault, ۱۹۷۲: ۱۶) هستند؛ زیرا صرفاً شیوه‌های اولیه دلالت‌ها را نشان می‌دهند. در این نمادنگ‌ها، اشعار و تصاویر، «سواد رسانه‌ای» (قاسمی، ۱۳۸۵: ۳۲۰) برای کودک و نوجوان ایجاد نمی‌کنند؛ زیرا لایه‌های عمیق و قابل تفسیر ندارند و نشانه‌ها بسیار سطحی هستند. عینیت نشانه‌ها پیام‌رسان است. نکته مهم این است که «آیا می‌توان باورها و رفتارهای دینی را در قالب

1. semiogeneses

مناسک عاشورایی بدون فروپاشی تقدس آن از طریق رسانه به کمک نشانه به مخاطب منتقل کرد؟» (به نقل از جوادی یگانه، ۱۳۸۶: ۹۷). در این باره، ضعف نشانه‌های تصویری این دو نمهانگ، بیش از ضعف نشانه‌های گفتاری در اشعار است. در این دو نمهانگ، سازندگان بر انتقال آموزه‌های تداومی فرهنگ عاشورایی تمرکز کرده‌اند.

۲-۵-۳- نمهانگ «حس غریب» و «لالایی عاشورا»

نشانه‌ها در این دو نمهانگ، پیچیده‌تر از دیگر نمهانگ‌ها هستند. کستل معتقد است که رسانه‌ها با استعاره‌سازی می‌توانند محتوای فرهنگی را به شکل‌های مختلف دوباره ایجاد کرده و اشاعه دهند (Castell, ۱۹۹۶: ۱۳۵). وجود استعاره‌های پیچیده در این دو نمهانگ، جوانب درونی نشانه‌ها را معنادار کرده‌است؛ برای نمونه در اشعار، استعاره گل و پرپر شدنش و غلتیدن سرو روان در خون (که به معنای از دست دادن فرزندان در راه رضای خداست) و نوشتن عشق با خون (به معنای شهادت عاشقانه) بدون وجود زیرساخت‌های فرهنگی از ماجرای عاشورا، برای کودکان و نوجوانان قابل دریافت نیست؛ اما هنگامی که این نشانه‌ها با نشانه‌هایی تصویری همچون گهواره خونین، کشته‌شدن حضرت ابوالفضل (ع) برای تأمین آب، تصویر شمع و گذاشتن از نوشیدن آب همراه می‌شوند، مفاهیم جدیدی را ارائه می‌دهند که این مفاهیم در بافت فرهنگی جامعه قابل دریافت و گاه قابل رؤیت هستند؛ بنابراین، رمزگشایی این نشانه‌ها در پیوند با فرهنگ دینی اجتماعی کامل می‌شود. در این دو نمهانگ، امکان خوانش‌های متنوع از نشانه‌ها وجود دارد. چنینش صحیح نشانه‌ها در این دو نمهانگ، نشان‌دهنده ظرافت و دقت تولیدکنندگان است.

۲-۵-۴- نماهنگ «سلام بر محرم»

در این نماهنگ، نشانه‌هایی برگرفته از زندگی واقعی و امروزی دارد و جوانب بیرونی و درونی آن برای کودکان و نوجوانان قابل دریافت است. «برخی رسانه‌ها کیفیت واقعیت‌های جاری در جامعه را نشان می‌دهند» (Masterman, ۱۹۹۴: ۳۲). نشانه‌های موجود در این نماهنگ‌ها، انتقال‌دهنده کیفیت نگاه اجتماع امروز به عاشورا هستند. تبیین و انتقال آموزه‌های تداومی فرهنگ عاشورا با اجرای مراسم محرم به وسیله شخصیت کودکان در این نماهنگ‌ها قابل توجه است. خوشنویس معتقد است که هرچه رسانه به زندگی مردم نزدیک‌تر باشد، اثرگذارتر خواهد بود (خوشنویس، ۱۳۸۹: ۲۰). انتقال فرهنگ عاشورایی به کمک این نشانه‌ها، متناسب با زمان و عصر حاضر است؛ اما آنچه مسلم است، این است که به دلیل نزدیکی به واقعیت‌های زندگی، لایه‌های بیرونی نشانه‌ها و عینیت‌های موجود در آن، نقش بیشتری نسبت به لایه‌های درونی در انتقال مفاهیم دارند و در نتیجه، خوانش متنوعی ایجاد نمی‌کنند.

بشر متناسب با جهان‌بینی خود، از رسانه به‌عنوان ابزار در تحقق مقاصد و اهداف استفاده می‌کند (امهور و دیگران، ۱۳۸۲: ۹۱). نشانه‌های موجود در نماهنگ‌ها، مؤید جهان‌بینی دینی است که در بستر جامعه جاری است. ماهیت نشانه‌شناسی فرهنگ عاشورایی در گرو دریافت حدود و ثغور این حوزه فرهنگی است. لایه‌های بیرونی نشانه‌ها در این نماهنگ‌ها عینیت‌هایی را نشان می‌دهند که در بافتار فرهنگی جامعه شیعی از نسلی به نسل دیگر انتقال یافته است. تحلیل نشانه‌شناختی نماهنگ‌ها می‌کوشد تا از طریق بررسی عینیت‌ها و کیفیت انتقال پیام‌ها نشان دهد که چگونه برخی از ارزش‌ها و باورهای دینی در

این باره، در اختیار کودک و نوجوان قرار می‌گیرد و سبب ایجاد یا تداوم فرهنگ عاشورایی برای این گروه می‌شود.

رسانه، فرهنگ و مخاطب در نمائنگ‌ها رابطه‌ای چرخشی دارند (ادگار و سجویک، ۱۳۸۷: ۲۰۰). در نمائنگ‌ها، اتحاد این سه باهم نشانه‌ها را ایجاد و رمزگشایی می‌کند. نشانه‌های عاشورایی در نمائنگ‌ها به شکل عینی در سطح رسانه ظاهر شده‌اند و آشنایی کودکان با این نشانه‌ها در سطح فرهنگ عمومی، سبب سهولت دریافت جوانب بیرونی و درونی برای این گروه می‌شود. از آنجا که «محتوای یک رسانه می‌تواند در خدمت تثبیت یک جریان باشد» (خوشنویس، ۱۳۸۹: ۱۸)، به کمک نشانه‌های موجود در نمائنگ‌ها، فرهنگ عاشورایی به‌عنوان یک جریان دینی حاکم بر افکار جامعه در اختیار کودکان و نوجوانان قرار گرفته‌است؛ البته باید در نظر داشت که تداوم این فرهنگ در گرو داشتن ظرفیت‌های نشانه‌ها در خوانش است و اگر چنین ظرفیتی در نمائنگ‌ها ایجاد نشود، سازه‌های تکراری برای مخاطبان ملال ایجاد می‌کند و اهداف ساخت این رسانه به ثمر نمی‌نشیند. استفاده صحیح از نشانه‌ها در جریان فرهنگ‌سازی عاشورایی می‌تواند جهان‌بینی دینی جذّاب و توأم با تفکر را برای مخاطبان کودک و نوجوان به کمک رسانه فراهم آورد و به این وسیله، تثبیت و تداوم این فرهنگ در جامعه تضمین شود.

۳- نتیجه‌گیری

نشانه‌های موجود در نمائنگ‌های انیمیشنی عاشورایی، دو جنبه بیرونی و درونی دارند که هر دو در خدمت بیان و انتقال آموزه‌های عاشورا به کودکان و نوجوانان قرار گرفته‌اند؛ در این میان، عینیت نشانه‌ها (جوانب بیرونی اشعار و تصاویر نمائنگ‌ها)، گویای آموزه‌های اصلی و تداومی قیام عاشوراست. در آموزه‌های اصلی، توحید، آزادی‌طلبی،

شجاعت و شهادت‌طلبی، ایثار، یاری و صبر مطرح شده و در آموزه‌های تداومی، برگزاری مراسم سنتی دینی، التزام به خاندان امامت و شرح ظلم و ستم به اهل بیت آمده‌است. جوانب درونی نشانه‌ها با کیفیت و خوانش آموزه‌ها مرتبط است؛ به این معنا که قابلیت تفسیر جوانب درونی می‌تواند خوانش‌های متنوعی از نشانه‌ها برای کودکان و نوجوانان فراهم آورد. یافته‌ها در بررسی نماهنگ‌های منتخب نشان می‌دهد که جوانب بیرونی نشانه‌ها در تبیین آموزه‌های اصلی و تداومی فرهنگ عاشورا غالباً با عینیت‌های مستقیم ارائه شده‌اند؛ به طوری که هر چه سطح نشانه‌ها در عینیت‌ها گویاتر است، جوانب بیرونی نشانه‌ها نقش بیشتری در انتقال پیام پیدا کرده‌اند و در نتیجه، تنوع خوانش از جوانب درونی محدودتر شده‌است. در جوانب درونی که سطحی محدودتر نسبت به لایه‌های بیرونی دارند، مجاز و استعاره نقش قابل ملاحظه‌ای دارند؛ در نهایت، آنچه در اختیار کودک و نوجوان قرار می‌گیرد، طرح جهان‌بینی مشترکی است که از آموزه‌های اصلی عاشورا و آموزه‌های تداومی شکل گرفته که چارچوب‌هایی مشابه با یکدیگر دارند. این نماهنگ‌ها در بیان فرهنگ عاشورایی موفق بوده‌اند؛ اما در ایجاد خوانش، تثبیت و تداوم آن برای نسل جدید، نیاز به بازنگری دارند.

فهرست منابع

- آسابرگر، آرتور. (۱۳۷۹). **نقد فرهنگی**. ترجمه حمیرا مشیرزاده. تهران: انتشارات باز.
- ادگار، اندرو؛ سجویک پیت. (۱۳۸۷). **مفاهیم بنیادی نظریه‌های فرهنگی**. ترجمه مهراں مهاجر. تهران: آگه.

استیونز، راب. (۱۳۷۹). **متفکران بزرگ جامعه‌شناسی**. ترجمه مهرداد میردامادی. تهران: نشر مرکز.

امهور، استوارت و دیگران (۱۳۸۲). **بازاندیشی درباره رسانه، دین و فرهنگ**. ترجمه مسعود آریایی‌نیا. تهران: سروش.

برسلر، چارلز. (۱۳۸۹). **درآمدی بر نظریه‌ها و روش‌های نقد ادبی**. ترجمه مصطفی عابدینی‌فرد. تهران: نشر نیلوفر.

پیازه، ژان؛ اینهلدر، باربل. (۱۳۶۹). **روانشناسی کودک**. ترجمه فاطمه توفیقی. تهران: نشر نی.

ترکاشوند، علی‌اصغر. (۱۳۹۱). «**راهکارهای آموزش مفاهیم دینی به کودکان از طریق رسانه**». چاپ‌شده در نشریه کودک، نوجوان و رسانه. ش ۵۸، صص ۱۳-۲۴. جوادی یگانه، م و دیگران (۱۳۸۶). «**رضایت مخاطبان رسانه دینی**». چاپ‌شده در نشریه دین و رسانه. ش ۴، صص ۱۱۱-۱۳۱.

خوشنویس، ناهید. (۱۳۸۹). «**مروری بر پاره‌ای نظریه‌ها پیرامون رسانه‌ها و چالش‌های تأثیرگذاری بر مخاطبان**». چاپ‌شده در نشریه روابط عمومی. ش ۷۲، صص ۱۳-۲۰.

رخ‌بخش زمین، محمد. (۱۳۷۶). **تربیت کاربردی کودکان**. شیراز: نوید شیراز. سپاسگر، ملیحه. (۱۳۸۴). «**رویکرد نظامی به سواد رسانه‌ای**». چاپ‌شده در نشریه پژوهش‌های ارتباطی. ش ۴، صص ۱۱۸-۱۳۷.

سجودی، فرزانه. (۱۳۸۷). **نشانه‌شناسی کاربردی**. تهران: نشر علم.

سعادت‌پرور، علی. (۱۳۹۲). **فروغ شهادت یا اسرار مقتل سیدالشهدا**. تهران: احیاء کتاب.

- شاه‌آبادی، محمدحسین؛ فتح‌الله‌بیاتی، مصطفی. (۱۳۹۳). «سواد رسانه‌ای برای کودکان با تأکید بر پویانمایی». چاپ‌شده در نشریهٔ کودک، نوجوان و رسانه. ش ۸ و ۹، صص ۱۱۱-۱۴۴.
- شعیری، حمیدرضا؛ وفایی، ترانه (۱۳۸۸). **راهی به نشانه - معناشناسی سیال با بررسی موردی ققنوس نیما**. تهران: علمی و فرهنگی.
- صرفی، محمدرضا. (۱۳۸۶). «**نماد پرندگان در مثنوی**». چاپ‌شده در فصلنامهٔ پژوهش‌های ادبی. ش ۱۸، صص ۵۴-۷۶.
- فیاض، ابراهیم؛ سرفراز، حسین؛ احمدی، علی. (۱۳۹۰). «**نشانه‌شناسی چشم‌اندازهای فرهنگی در جغرافیای فرهنگی، راهبردی مفهومی برای فهم و کشف معنا**». چاپ‌شده در فصلنامهٔ تحقیقات فرهنگی. صص ۹۱-۱۱۶.
- قاسمی، طهمورث. (۱۳۸۵). «**سواد رسانه‌ای رویکردی نوین به نظارت رسانه‌ای**». چاپ‌شده در نشریهٔ مجلس و راهبرد. ش ۵۲، صص ۳۰۷-۳۲۸.
- گیرو، پی‌یر. (۱۳۸۲). **رمزگذاری و رمزگشایی در مطالعات فرهنگی**. ترجمهٔ شهریار وقفی‌پور و دیگران. تهران: نشر نی.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۶۸). **حماسهٔ حسینی**. تهران: نشر صدرا.
- وبستر، فرانک. (۱۳۸۲). **نظریه‌های جامعهٔ اطلاعاتی**. ترجمهٔ مهدی داوودی. تهران: امیرکبیر.
- هیوارد، سوزان. (۱۳۷۸). «**مفاهیم کلیدی در مطالعات سینمایی**». چاپ‌شده در نشریهٔ فارابی. ش ۳۵، صص ۳۵-۵۲.

References

- Barker, C. (2004). *The Sage Dictionary of Cultural Studies*. London: Sage Publications.
- Barthes, R. (1968). *Elements of Semiology*. Trns. Annette Lavers & Colin Smith. New York: Hill & Wang.
- Castell, M, (1996). *The information age: Economy, society and culture*. Cambridge: Blackwell publisher.
- Daivis, L, et al (2002). *Introducing cultural and media studies*: palgrave.
- Foucault, M, (1972). *The Archology of knowledge*. Newyork: pantheon books.
- Geertz,C . (1983). *Local knowledge: futher Essays in Interpretation anthropology*. New York: Basic books.
- Hall, E. T. (1966). *The Hidden dimension*, New York: Doubleday: Anchor books.
- Heidegger. M. C. (1997). *The question concerning technology and other Essays*. New York: Harper & Row.
- Joshi, R.V (2009). *Perspective in philosophy: indo- Bulgarian philosophical studies*. Delhi: Ajanta books International.
- Lotman, J. M. (1994). *The text within the text*: Rutledge
- Masterman, L. (1994). The media education revolution Canadian. *Journal of Educational communication*. zz. 40-55.
- Short,T . (2007). *Lloyd, pierce's theory of signs*, Cambridge: Cambridge university press.
- Turner, V. (1964). *Betwixt and Between: the Liminal period in the rites de passage*. Proceeding of the American Ethnological society : Rutledge
- Thwaites, T, at al. (2002). *Introducing cultural and media studies*. London: palgrave.